

DVOJNI ROĐENDAN HRVATSKOGA BALETA

Nedjeljko Fabrio

1

Devetnaeststoljetno hrvatsko glazbeno kazalište ima na duši ne jednu nego dvije svoje Pepeljuge: uz umjetnost operete tu je i baletna umjetnost.

Poslovična je nesklonost Augusta Šenoae, čovjeka kazališne uprave i utjecaj-noga dramskoga i opernoga kritičara, prema opereti. U prolazu, navodimo samo dva Šenoina iskaza suprotiva opereti. Prvi glasi: »Života se hoće, gospodo, kazalištu, da, života, al ne onoga koji srće kao bijesni bahanal po skliskoj stazi, koji skakuće kao *cancan* Gallmayeričin uz pucnjavu šampanjskih čepova i urlikanje raskorlačene strasti, dok ga ne uhvati san, nalik smrti (...)«.¹ Drugi glasi ovako: »Ove godine ne vrijedi (u kazalištu, op. N. F.) sve skupa ništa, premda je sezona istom počela te solidan kritik ne može izreći suda. Znamo mi šta se tu hoće. Uništiti hrvatsku operu, uvesti talijansku sezonu sa zemaljskom potporom i vratiti se na operete. To je. Ali mi velimo da toga ne smije i neće biti (...)«.²

Baletna umjetnost trpjet će nesklonost ljudi iz kazališne uprave gotovo do samoga kraja stoljeća, što će reći čak tridesetak godina nakon prve izvedbe *Fra Diavola* D. F. E. Aubera (1830), odnosno desetak i više godina nakon trijumfalnog rađanja nove umjetnosti u *Orphée aux enfers* J. Offenbacha (1858).

Treba čitati dramaturške zapiske intendanta Stjepana Miletića kako bi se ušlo u trag mrzovoljnom rađanju u nas baletne umjetnosti.

Prva izvedba jednoga cjelovečernjega baleta u nas doista je farseskna: balet označen kao ‘pantomimički plesni divertissement u jednom činu’ pod naslovom *Vila lutaka* (glazba: Joseph Bayer; libreto: Joseph Hassreiter i Franz Gaul) izvodili su 3. ožujka 1892. godine u kazalištu na Markovu trgu u Zagrebu »za ples nadareni i muzikalni članovi drame« (Tonka Savić, Ljerka Šram, Tošo Lesić, Mišo Dimitrijević i Dragutin i Zvonimir Freudenreich i drugi)! Stjepan Miletić krokira: »Nekoć — u vrijeme povjerenika kr. zem. vlade za narodno zemaljsko kazalište i predsjednika kazališnoga odbora g. Josipa Kneisela — morali su *Vilu lutaka* plesati tragične i sentimentalne naše ljubavnice te naši ljubavnici i intriganti«!³

Pri novouspostavljanju Opere u sezoni 1894/1895. izvest će se prvi put Zajčev *Nikola Šubić Zrinjski* s baletom: 16. listopada 1894. godine. U toj predstavi plesat će primabalerina gđica Ema Grondona, ubuduće središnje ime zagrebačkoga baleta. Stjepan Miletić krokira: »Vazda sam držao da je *balet* nužna sastavina opernog ensemblea, a i ondje gdje nastupa samostalno, da je koreografija umjetnost ravna drugima. Tã znamo u kojoj je cijeni ona bila kod klasičnih naroda staroga vijeka. Odlučih stoga — na užas našeg estetskog filistarstva — ustrojiti i u Zagrebu gdje se je ta umjetnost pratila uvijek s nekim rugom i prijezirom, balet. I sâm sam znao da je to vrlo mučan posao i da treba mnogogodišnje vježbe da se stvori doista umjetničkim i estetskim pravilima odgovarajući *corps de ballet*, ali *početi* moralo se je ipak jednoć. I tako se je 16. listopada 1894. prvi put, otkada se u Zagrebu *Zrinjski* pjeva, prikazivao i baletni prizor onako kako ga komponista i libretista zamisliše. Uspjeh doduše nije bio sjajan, ali je prima balerina gđica Ema Grondona, kasnije ljubimica našeg općinstva, svojim umijećem već prve večeri izvojštila pobjedu te prikrla tako nedostatke svojih kolegica ‘in spe’ (...) *Corps de ballet* sastojao se je u početku od 12 plesačica; prve dvije kadrile bile su angažovane s boljih vanjskih glumišta, a posljednja bila je sastavljena od domaćih sila, a i ove lijepo napredovahu s vremenom.«⁴

Odmah nakon uprizorenja *Nikole Šubića Zrinjskog* Ivana Zajca gostovala je u Zagrebu Dvorska opera iz Pešte i izvela *Prodanu nevjestu* Bedřicha Smetane, posljednji kamenčić koji treba ugraditi u priču o rođenju izvornoga hrvatskoga baleta. Stjepan Miletić krokira: »Baletne scene i umeci također su krasno uspjeti, što se imade zahvaliti prvog quadrilli peštanske Dvorske opere u kojoj su se nalazile same vrsne plesačice i koja je u tim predstavama — po dobroti peštanske intendantcije — kod nas sudjelovala, a uz njih se vrsno održaše i domaći ‘korifeji’ (...) Baš

u toj operi pokazalo se je od kolike je važnosti dobar balet za potpun uspjeh, jer bi se primjerice krasni prvi finale sa svojom polkom bez baleta posve izgubio. Naši ljubazni peštanski gosti, koji na juriš osvojiše naša srca, time podigoše napokon i u tako 'moralnom' Zagrebu prestige baleta.«⁵

Sve ovo neminovno je vodilo rođenju izvornoga hrvatskoga baleta. To će se zbiti uskoro, 1898. godine. No sam kalendarski datum rođendana bit će udvojen, jer će za *prvi* izvorni hrvatski balet s pravom pretendirati *dva* djela, praižvedena u razmaku od ciglo tri mjeseca!

Bit će to *Jela* Bele Adamovića (1856-1934), 'fantastički balet u jednom činu; prema basni Friedricha Rückerta udesio Louis Frappart', praižveden 15. siječnja 1898. godine te *Na Plitvička jezera* Srećka Albinija (1869-1933), 'balet u dvije slike; prema ideji Stjepana Miletića sastavio Srećko Albini', praižveden 14. travnja 1898. godine.

Prvi koji se našao ponukanim da presudi o primatu bio je »Vijenac«, pa je pisao: »Prema tomu što mu je glazbu složio Hrvat i što mu je sadržajem uzveličanje jednoga hrvatskoga kraja, balet *Na Plitvička jezera* nazvati možemo mirne duše prvim hrvatskim baletom.«⁶

2

Dva dana nakon praižvedbe *Jele* zagrebačke *Narodne novine* pojašnjavaju: »S otvorenjem novog hrvatskog kazališta ustrojen je kod nas i mali baletni zbor s baletnom školom što odobravamo s obzirom na potrebu ovakovog zbora u mnogobrojnim operama i komedijama. S tim se je zborom do sada izvađalo nekoliko manjih baleta s manje ili više sreće. Tako smo dospjeli do prvog originalnog baleta *Jele*.«⁷

Libretisti Louis Frappart i Gaoul poslužili su se jednom od pjesama iz zbirke *Kindertotenlieder* Friedricha Rückerta (1788-1866), koju će zbirku učiniti besmrtnom Gustav Mahler njenim uglazbljenjem 1872. godine. U baletu dva se stabla (javor i jela) zaljubljuju, pa su čas stabla a čas ljudi, usred šumskoga svijeta (dusi vjetra i bure, šumsko bilje). Osobe baleta su Jela (vila omorike), Marko (duh javora),

Šumska kraljica, Gospodar zlatne pećine, Jedan genij, Vrhovna glava šumskih mužića te duhovi i vile zlata. Primijetit će »Narodne novine«: »Dva stabla koja se u ljubavi odbijaju i privlače ipak su premalo dramatska, makar ih okružuje šuma sa svojim čarom i svojim patuljcima, vilama i dusima.«⁸

S kazališne cedulje otčitavamo da balet sadrži ove pjeslove: *Berceuse* (Uspavanka), *Velika narodna koračnica*, *Valčik bajoslovnih prikaza*, *Čar cvijeća* i *Ples olujnih duhova*. Muzikolog Franjo Š. Kuhač pomaže nam (u nedostatku partiture) približiti Adamovićevo glazbu: »Diljem celoga baleta čujemo dva glavna motiva: koračnicu šumskih čovječuljaka i motiv ljubavnog prizora između duha javora (Marko) i vile omorike (Jela), na kojem je temelju izradjena i ouvertura (...) Pravo je remek-djelo prizor oluje i bure. Ne poznam djelo glazbeno u kojem bi se strahovito i impozantan takav prirodni pojav bolje karakterisao.«⁹ Doista: *Alpensymphonie* Richarda Straussa nastat će tek 1915!

Balet *Jela* davao se uz opernu jednočinku Pagliacci Ruggera Leoncavalla, dočim je prazvedbi prisustvovao 'preuzvišeni ban grof Khuen-Hedervary sa svijetlom banicom i Nj. c. i kr. visost prejasni g. nadvojvoda Leopold Salvator sa suprugom nadvojvotkinjom Blankom'. Djelo je ukupno izvedeno pet puta.

3

Kad je riječ o baletu u dvije slike *Na Plitvička jezera* Srećka Albinija bit će od nas korektno dati riječ prvo njegovu libretisti Stjepanu Miletiću: »Ovaj je balet veličanje krasnih naših Plitvičkih jezera. On se dijeli na dva dijela. Prvi, više idealno zamišljen, ima da predočuje Plitvička jezera kao neko još zakopano narodno blago, kojemu priječi ulaz ledeno tuđinstvo. Ali ljubav narodna topi led i sav kraj prolista, a Petar Preradović, pjesnik *Putnika*, dolazi da ga proslavi svojom lirom. U drugom pak dijelu slika se život na *današnjim* — a nadamo se još više i budućim — Plitvicama, 'kupalištu na glasu', predočujući sve zabave ugodnog ljetovanja — i veliku svečanost u čast 'visokom gostu', a ne fali ni *ozbiljna* pozadina. Balet završuje kratki melodramatski epilog *Vile Velebita*, u kom poziva Hrvate da slijede njezinu opomenu — 'svoj k svomu'. U toj drugoj slici predočuje se i posve

vjerna dekoracija Plitvičkih jezera, koju je po prirodi naslikao kazališni slikar Trnka veoma vješto. A ne fale tuj ni aktualne pojave naših 'Kolaša', 'tamburaša', 'Sokolaša', 'biciklista' itd.«¹⁰

Postoje tri varijante sadržaja baleta *Na Plitvička jezera*: dvije su pisane rukom (ali različita rukopisa!), dočim je treća objavljena uoči praizvedbe u *Obzoru* (13. IV 1898) i kasnije u *Prosvjeti* (1. V 1898). Odlučili smo se amo prenijeti tu treću verziju, »službenu«:

U zavadi sa vilom Velebita kuša zao duh Jal da na sve moguće načine naškodi zemlji koju vila štiti. Ljepote zemlje, koje su združene na Plitvičkim jezerima, budu od njega snijegom i ledom prekrite; kao lažan prijatelj nastoji on da mladež zemlje (u osobi mladoga hrvatskoga plemića Milana pl. Zlatarića) pokvari i u očaj zatjera, da tako svakom procvatu, svakom napretku nit života prekine. Ali vila Velebita obrati se vječnoj pravednosti te izvobji svojom dobrom stvarju pobjedu nad zlim. To je smisao prve slike.

Radnja je ukratko ova: pozornica prikazuje zimski predjel na Plitvičkim jezerima. Kod nekog lova spasi život Milan pl. Zlatarić Danici, kćeri grofa Vojkovića. Milanov lažni prijatelj upliva tako zlobno na grofa da je ovaj protiv Milana čim dozna da ovaj Danicu ljubi.

Intermezzo. Izlaz Mjeseca. Božićni angeo donosi božićno drvece u kolibu. Vila sa Velebita sastaje se sa jalom i pošto ona njegovu premoć neće da prizna, razvije on razornu snježnu vijavicu. Molitva vile Velebita bude ipak uslišana, angeli najavljuju trubljam proljeće i dok Jal u dubinu propada, pretvara se pozornica u cvatući proljetni predjel. Pojavi se osoba poznatog pjesnika. Veliča na liri domovinu. Nov život započimlje. Uskrсни zečevi, kukci, leptiri, ptice i oslobođene vile plešu ples. Jal još ne popušta od svojih zlih namjera. On oduze u igri Milanu sav imutak i sada mu također rastruje ljubavnu sreću. Milan očajava i hoće da učini kraj životu svome; vila Velebita ga u tom zapriječi i proriče mu sretnu budućnost. Zapovijeda mu da kopa u zemlji, a Milan iza nenavikla teška rada nađe blago, koje mu vila Velebita poklanja da ga na dobrobit svoje domovine upotriebi. Svjetlost zlata privabi silesiju noćnih leptira, kukaca i noćnih ptica, koje ga u kolu oblijeću.

Entre-acte. Kapelica na otoku Stefanije.

Druga slika. Milan održi vili zadanu riječ, on se je sasvim posvetio radu za dobrobit naroda i zemlje. Vidimo Plitvička jezera sa svratištem, oživljena

množinom gostiju, kojima uvijek novi pridolaze. Stari grof Vojković, koji je poradi zlobnih utjecaja uzkratio mladome plemenitašu ruku svoje kćeri, međutim je nešto osiromašio i poradi njegovih novčanih neprilika prinuđena je Danica da sklopi mesalliancu: zaručena je s nekim bankirom. Milan uhvati priliku da se sa Danicom porazgovori, oni još uvijek jedno drugo ljube i zadobije uz sadanje prometnute prilike privolu očevu. Zaruke sa bankirom budu raskinute, a tomu daje dostatna povoda javna blamaža potonjega. Slika bude iskićena epizodama, plesovima, evolucijama itd. itd. Među ostalima dolazi i jedan smiešni ljubavni par (Englez i stara usidjelica), novinar, smiešan bračni par (bogat mesar i žena), činovnik sa šest kćeri koje su dorasle do udaje, nadalje stari guslar sa svojom ženom, koji se na vrelu čudotvorne naravi čarobno pomlađuju. Visoki posjet bude svečano dočekan, načelnik drži govor (fagotto solo). Pred očima visokog gosta razvija se svečanost kod koje sudjeluju: gombalačko društvo, tamburaši, biciklistkinje, vatrogasna glazba itd. Na koncu je velika bakljada i vatromet na jezeru, a vila Velebita svršava sa kratkim epilogom.

O glazbi Srećka Albinija malo možemo doznati iz onodobne kritike: tako *Obzor* izdvaja kola, valcere, gavote i regata-mazurku da bi se zadržao na jednom glazbenu detalju na koga će upozoriti i drugi. Riječ je o onom načelnikovu »govoru« u drugoj slici koji je u instrumentaciji Albinijevoj duhovito povjeren fagottu solo. *Obzor* podvlači da »kad je već spomen o pojedinostima ne možemo mimoići fagotto solo, koji zastupa pozdravni govor g. načelnika na čelu seoske deputacije«,¹¹ a na isto upozorava i tada osamnaestogodišnji Milutin Cihlar Nehajev: »Instrumentacija ljubka, bez pretenzija; i ritmika na mjestima originalna; a u samoj temi uspio je najbolje u variranju nekih poznatih hrvatskih i slovjenskih pjesama (*Luna sije; Misli moje* itd.). U posvema originalnim dielovima najbolje su uspjeli plesovi, od kojih su neki (osobito ples 'a la Barrisons') veoma živi i liepi. U karakteriziranju pantomimskih dielova bolje je Albiniju uspio drugi dio, u kojem je buduća slika Plitvičkih jezera; tu ima (spominjali su svi pratnju oboa kod govora načelnikova) izvrstnih dielova. Slabiji je prvi dio u kom je i udesba (libreto, op. N. F.) dosta nepodesna za glazbenu obradbu.«¹²

Valja nam još jednom istaknuti spektakularnost ove baletne praižvedbe: *Obzor* navodi da uz »mimiku kojoj ide prvo mjesto u baletu« tu još ima i »deklamovanja, pjevanja, gombanja, biciklovanja i tamburanja (pored uskršnjih zečeva za koje znadu samo Hrvati njemački odgojeni i — hrvatska tamburica!). Ne smiju faliti

dakako ni vatrogaše, a našao mjesto i vatromet.«¹³ *Narodne novine* preciziraju: »U drugoj slici dolazi do 150 osoba na scenu. U baletu sudjeluje potpuni operni orkestar.«¹⁴

Koreografkinja je bila prima balerina Ema Grondona; *Obzor* podvlači: »Naš baletni corpus opet se je valjano ponio, napose njegova komandantica gđica Grondona, koja je nagrađena kitom cvijeća i burnim odobravanjem (...) Pojedini plesni pieće upravo su elektrizirali občinstvo.«¹⁵

Scenograf Emanuel Trnka, Miletićeva akvizicija, načinio je »inscenaciju sjajnu i čarobnu, napose u drugoj slici pogled na Plitvička jezera, koji je bio čaran, a uz to vjeran po prirodi, kako posjetioci tih naših bajnih jezera uvjeravaju«,¹⁶ da bi *Narodne novine* i tu bile preciznije: »Dekoracije su većim dijelom nove te je kazališni slikar g. Trnka u to ime naročito putovao prošlog ljeta na Plitvice da skizze snimi po naravi.«¹⁷

Iako je balet *Na Plitvička jezera* manje shvaćen kao umjetničko djelo, a više kao 'prava narodna hrvatska tendencija' čini se da je tome pogodovao i sam turistički trend Plitvičkih jezera u tom trenutku. *Obzor* otvoreno piše: »Za naša divna Plitvička jezera, taj biser Hrvatske, Albinijev je balet najljepša i najplemenitija reklama!«¹⁸ Podsjećamo naime na tadašnje djelovanje »Društva za uređenje i poljepšanje Plitvičkih jezera i okolice«, kao i na činjenice da je upravo te 1898. godine uspostavljen poštanski ured na jezerima spojen telefonom s Otočcem te da će iduće godine (1899) Plitvice dobiti 'direktni brzozav'.

Tako smo došli do nastupa vile Velebita, koji objavljen sadržaj baleta u *Obzoru* i *Prosvjeti* naziva »kratkim epilogom«, i u najužoj je svezi s propagandnim turističkim efektom same predstave. Štoviše, u jednom od dva spomenuta rukopisa sadržaja baleta čitamo i ovo: »Jal čini svoj zadnji uzaludni pokušaj da cvietanju Plitvičkih jezera reklamama za druga kupališta i lječilišta smeta. Na to vila Velebita odvrati u kratkom, melodramski zborenem epilogu«! Riječ je o stihovima koje vila Velebita na to izgovara, a koji se nisu sviđjeli kritičaru *Prosvjete*: »Mi bismo imali tek zamjeriti onoj nepotrebnj deklamaciji velebitske vile, koja nekako nespada u balet«,¹⁹ koje stihove nalazimo zabilježene u drugom spomenutom rukopisu sadržaja baleta, i glase ovako:

*Uminuo je stoljetni nam jad
I boljem danu sviću traci zore!*

*Sa Plitvica se kršnih sjaji sad
Bogatstvo naše: jezera i gore!
Zar tudje zemlje da nas mami čar,
Dok rodnu grudu svaki resi kras,
U njenu krilu štujmo božji dar.
I Velebitske vile čujte glas:
'U Hrvatsku mi dođite Hrvati,
Naše sunce da vam grudi zlati!'*

Balet *Na Plitvička jezera* davao se uz opernu jednočinku *Stara pjesma Viktora Parme*, a izveden je ukupno šest puta.

4

Hrvatska baletna umjetnost obilježiti će u studenom 2001. godine *stotinu dvadeset i pet* godina profesionalnoga djelovanja, dočim kao strukovna udruga hrvatski baletni umjetnici djeluju *četrdeset i dvije* godine.

Neka ovaj esej bude skroman prilog blistavoj i mukotrpnjoj visokoj obljetnici.

BILJEŠKE

¹ A. Šenoa, »O hrvatskom kazalištu«, *Pozor*, Zagreb, 1866.

² »Kazališna izvješća«, *Vijenac*, Zagreb, 11. listopada 1879.

³ *Hrvatsko glumište*, I, 5. Zagreb, 1904.

⁴ *Hrvatsko glumište*, I, 4. Zagreb, 1904.

⁵ *Hrvatsko glumište*, I, 5. Zagreb, 1904.

⁶ *Vijenac*, Zagreb, u broju od 23. IV 1898.

⁷ *Narodne novine*, Zagreb, u broju od 17. I 1898.

⁸ *Narodne novine*, Zagreb, u broju od 17. I 1898.

⁹ *Prosvjeta*, Zagreb, 15. VI 1898.

- ¹⁰ *Hrvatsko glumište*, II, 12. Zagreb, 1904.
- ¹¹ *Obzor*, Zagreb, u broju od 15. IV 1898.
- ¹² *Nova Nada*, god. 1898. Knjiga II, sv. 4 i 5.
- ¹³ *Obzor*, Zagreb, u broju od 23. IV 1898.
- ¹⁴ *Narodne novine*, Zagreb, u broju od 13. IV 1898.
- ¹⁵ *Obzor*, Zagreb, u broju od 15. IV 1898.
- ¹⁶ *Obzor*, Zagreb, u broju od 15. IV 1898.
- ¹⁷ *Narodne novine*, Zagreb, u broju od 13. IV 1898.
- ¹⁸ *Obzor*, Zagreb, u broju od 15. IV 1898.
- ¹⁹ *Prosvjeta*, Zagreb, u broju od 1. V 1898.